

Скифам была свойственна весьма глубокая социально-экономическая дифференциация. Привилегированную часть общества составляла военная аристократия, владевшая многочисленными стадами и табунами, в руках которой сосредоточивались также большие богатства в виде ценной утвари, массы оружия и другого имущества. Основными производителями являлись простые скотоводы-общинники, значительная часть которых, утрачивая экономическую самостоятельность в виду недостатка скота и лошадей, впадала в бедность, становилась главным объектом эксплуатации со стороны знати и скифских богачей.

Выясняется, что в скифском обществе большое значение имело и рабовладение. Труд у скифов, как и у других кочевых народов, должен был применяться не только в домашнем хозяйстве, но также в самом скотоводческом производстве и в ремесле.

Источники богатств, которыми владела скифская знать, помимо эксплуатации своих общинников и рабов, следует видеть в сборах регулярной и нерегулярной дани с многочисленного разноплеменного земледельческого населения страны, подвластного скифам, и наконец в результатах их военных походов с целью ограбления своих соседей.

В итоге исследования делается вывод, что классы в Скифии формировались как сословия: главные антагонистические отношения в ней определялись наличием могучей в военном отношении знати и эксплуатируемой ею массы простых общинников. Становится очевидным, что скифское общество, в котором главная роль в производстве принадлежала общинникам, было раннеклассовым, как это подсказывается итогами современной дискуссии в советской науке о докапиталистических формациях. Ведущая тенденция в его развитии определяется большой ролью рабовладения у скифов.

К. В. ЗІНЬКОВСЬКИЙ

До проблеми трипільського житлобудування

Проблемі трипільських жител належить одне з чільних місць серед широкого кола питань, пов'язаних з вивченням Трипілья, тим більше, що усяка житлова споруда є складним культурно-побутовим комплексом, в якому відбиваються різні сторони життя стародавніх племен.

Досліджуючи трипільську культуру, археологи намагалися з'ясувати, що являли собою площадки — супроводжувані численними знахідками, загадкові об'єкти з шарів обпаленої глини, вкритої відбитками дерева. Г. Оссовський, В. В. Хвойка, Е. Р. Штерн та інші розглядали їх як пам'ятки поховального культу¹. Загальну підставу для цього висновку давав ряд фактів: обпалення глинобитних конструкцій, сліди вогню на знаряддях праці й посуду, а також знахідки перепалених людських кісток. М. Ф. Біляшевський, О. А. Спицин, К. Гадачек, С. С. Гамченко та інші дослідники вважали площадки залишками жител². Не існувало єдиної думки і щодо вигляду останніх. М. Ф. Біляшевський, О. А. Спицин розглядали шари обпаленої глини як підлогу або фундамент будівлі, покладений на землю, а С. С. Гамченко свого часу припускав, що трипільське житло складалося з кількох склепінчастих споруд. Поява таких суперечливих і разом з тим недостатньо обґрунтованих гіпотез була зумовлена, насамперед, надзвичайно складними розкопками площадок,

¹ Ossowski. Sprawozdanie z wycieczki paleoethnologicznej po Galycyi w r. 1889.— Zbiór wiad. arch., XIV. Krakow, 1890; В. В. Хвойко. Раскопки в 1901 году в области трипольской культуры.— ЗРАО, т. 5, вып. 2. СПб., 1904; Э. Р. Штерн. Доисторическая греческая культура на юге России.— Труды XIII АС, т. I. М., 1907.

² Н. Ф. Беляшевский. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губ.— АЛЮР, т. II. К., 1900; А. А. Спицын. Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого Киевской губернии.— ИАК, вып. XII. СПб., 1904; K. Hadaček. Slady epoki tak zwanej archaiczno-mykeńskiejszej we Wschodniej Galycji.— Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne, t. IV. Warszawa, 1901.

що неодноразово відзначалося вченими³, та нерозробленою методикою польових досліджень на ранньому етапі вивчення Трипілья.

Тимчасом, як тільки починають відтворювати суспільні відносини та ідеологію стародавніх племен, обов'язково доводиться звертатися до архітектурних пам'яток, з'ясовувати призначення будівель та їх планування, а також обладнання кожного житла.

Завдяки працям групи радянських археологів на чолі з Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевським була розроблена нова методика розкопок трипільських поселень і на матеріалах пам'яток Коломийщина I та Володимирівка доведено, що площадки являють собою залишки жител⁴. Інші припущення і деякі цінні спостереження щодо призначення і влаштування споруд були відкинуті як необгрунтовані.

Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевський вважали такі конструктивні особливості трипільського типу найважливішими:

1) Підлоги будинків найбільш поширеного у Трипільлі типу являли собою шари добре обпаленої глини з відбитками дерев'яного настилу знизу, причому стовбури дерев завжди розташовані поперек площадки. Таким чином, підлога готувалася шляхом обпалення;

2) Капітальні стіни та простінки були зроблені з плоту, обмазаного глиною;

3) Дахи будинків покривалися соломою;

4) Будівлі були досить довгими і мали кілька житлових камер, в яких розташовувалися печі, місця для посуду, викладки побутового призначення, жертівники тощо.

Площадки часто складалися з кількох глиняних шарів, що пояснювалося ремонтом підлоги. Знахідки посуду та знарядь праці під долівкою пов'язувалися з печами, місця яких визначалися за скупченнями ошлакованої глини. У тих випадках, коли крем'яні та кам'яні знаряддя із слідами вогню та посуд, обпалений вдруге, не можна було пов'язати з печами, ці явища пояснювали наслідками пожежі, а обпалену глину, що вкривала знахідки, вважали уламками глиняної обмазки стін.

Згідно з реконструкцією трипільських площадок це — багатокамерні будинки, де мешкала велика материнська сім'я. Звідси робився висновок про існування матриархату у племен трипільської культури⁵.

Наведений вище опис будови жител викликає сумніви щодо його правомірності при аналізі опублікованих даних про трипільські площадки.

Звернемося до головних принципів самої реконструкції, відомих уже понад 30 років. По-перше, для чого створювався дерев'яний настил, на який накладався шар глини і який, звичайно, вигорав при обпаленні? Адже виготовлення його потребувало значних зусиль, використання спеціальних деталей. По-друге, навіщо було нерівномірно обпалювати великий глиняний шар, від чого останній неодмінно розтріскався б, а його поверхня стала б нерівною внаслідок вигоряння дерев'яної основи? По-третє, чи можна обпалити підлогу в житлі під час ремонту, не спаливши будівлі, якщо температура була не менше ніж 400—500°С?⁶

Викликає сумнів припущення, що така долівка необхідна була для захисту від вологи запасів зерна, яке переховувалось у житлі, оскільки розтрісканий пласт глини не міг виконувати цю функцію. Нез'ясованими для археологів залишаються знахідки роздавлених посудин під шарами обпаленої глини⁷. Дивно, що авторів реконструкції не здивувала наяв-

³ А. А. Спицын. Вказ. праця; Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений.— МИА, № 10. М.—Л., 1949.

⁴ Т. С. Пассек и Е. Ю. Кричевский. Трипольское поселение Коломийщина. (Опыт реконструкции).— КСИИМК, вып. 12. М.—Л., 1946; Т. С. Пассек. Периодизация...

⁵ Т. С. Пассек. Трипільське поселення Коломийщина.— Трипільська культура, т. I. К., 1940; Є. Ю. Кричевський. Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок.— Там же.

⁶ О. А. Кульська і Н. Д. Дубницька. Будівельні матеріали трипільської культури.— Трипільська культура, т. I. К., 1940.

⁷ V. D. Dumitrescu. Hăbăsești. Editura Acad.— RPR. București, 1954.

ність ошлакованої глини у так званих печах трипільських жител, де температура обпалення не тільки внутрішньої, а й зовнішньої поверхні обмазки досягла 1100—1200° С, як у горні для плавки металу. Спорудження їх у житлі було б просто небезпечним.

Існування стін з обмазаного глиною плоту також маловірогідне, тому що в жодному випадку на трипільських площадках по периметру будівель не трапилось ямок від стовпів чи паль, на яких укріплюється пліт, відомі лише численні знахідки обвуглених стовпових основ у конструкціях простінків.

Припущення про те, що дахи будинків вкривалися солом'ю, важко підтвердити на підставі будівельних залишків, здобутих у процесі польових робіт.

Нові матеріали та досвід Молдавської археологічної експедиції під керівництвом К. К. Черниш і Молдавської неолітичної експедиції, очолюваної В. І. Маркевичем, також свідчать про неправомірність колишнього підходу до реконструкції трипільських наземних жител. В. І. Маркевич висунув припущення про те, що відкриті ним на пізньотрипільському поселенні Варварівка-8 площадки являють собою залишки стель будинків, які мали вертикальне планування⁸.

Слід додати, що ця думка була досить ясно висловлена ще В. В. Хвойком і Е. Р. Штерном, які вважали площадки залишками заваленої стелі поховальних споруд⁹. Пізніше А. Л. Єсипенко вважав розкопані ним в Олександрівці, Кирилівці та Черкасовому Саді площадки зруйнованими стелями і стінами будинків, знищених пожежею¹⁰. Водночас всі ці дослідники одноставно зазначали вертикальне планування споруд.

Припущення В. І. Маркевича знайшло підтвердження і на матеріалах поселення епохи розвинутого Трипілля поблизу с. Раковець¹¹, а також у ході розвідувальних робіт, виконаних загоном під керівництвом М. М. Шмаглія на ряді трипільських пам'яток різних періодів*. Розкопки, проведені автором 1971 р. на ранньотрипільському поселенні Олександрівка, переконують у тому, що на ранньому етапі розвитку цієї культури існували житла, які мали другий поверх або горище.

Спостереження у процесі розкопок будівельних залишків цілком зійшлися з попередніми припущеннями, для яких дають підставу досліджені пам'ятки трипільської архітектури.

Площадки Раковця і Варварівки-8 — це нашарування обпаленої глини з домішкою полови. Тут зібрані й речові знахідки — кераміка, знаряддя праці, а також кістки тварин. Виявилось, що на верхньому шарі глини лежали розвали посудин та інші речі, засипані обпаленою глиняною кришкою. Випал шару на різних ділянках нерівномірний, що, зокрема, сприяло його руйнуванню: у більшій своїй частині він складався з крихких шматків слабообпаленої глини 3—4 см завтовшки. На нижньому боці шматків були помітні відбитки розколотого дерева, паралельні вузьким сторонам будинку, причому характер відбитків свідчить про те, що дерев'яні деталі утворювали настил, який потім обмазувався глиною. Товщина нижніх шарів іноді досягала 10—18 см, що при відповідній силі обпалення сприяло кращому їх збереженню. Вони являли собою більш компактні залягання, ніж верхні шари, і також були колись покладені на дерев'яні настили з колотого дерева, але

⁸ В. И. Маркевич. Трипольское поселение Варваровка.— Тезисы докладов Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР и РНР. Кишинев, 1964.

⁹ В. В. Хвойко. Каменный век Среднего Приднепровья.— Труды XI АС, т. I. М., 1902; Э. Р. Штерн. Вказ. праця.

¹⁰ А. Л. Есипенко. Раннетрипольское поселение Александровка.— МАСП, т. I. Одесса, 1957.

¹¹ Е. К. Черныш, Г. В. Григорьева, Т. А. Попова, К. В. Зиньковский. Итоги работ Молдавской экспедиции.— Археологические открытия 1969 года. М., 1970; К. В. Зиньковский. Новые данные к реконструкции трипольских наземных жилищ.— СА, № I. М., 1973, стор. 137—149.

* Вважаю прийнятним обов'язком подякувати К. К. Черниш і М. М. Шмаглія за переданий мені матеріал до трипільського домобудування.

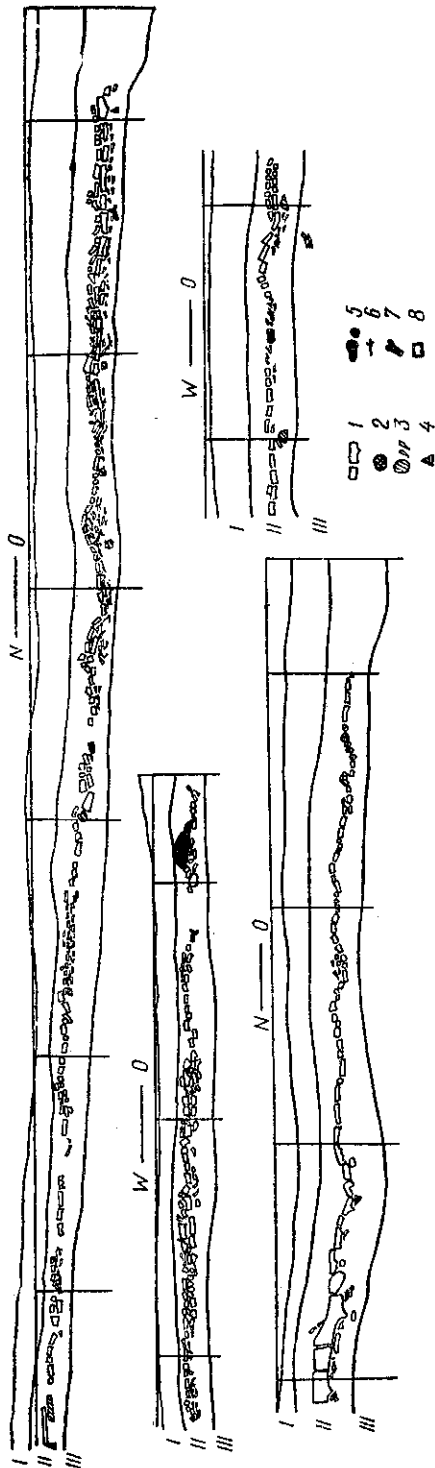

Рис. 1. Раковець. Розкоп II. Площадка № 3а. Розрізи:

I — чорнозем; II — культурний шар; 1 — обпалена глина; 2 — глина білого кольору; 3 — кераміка; 4 — кременя; 5 — кременя; 6 — каміння; 7 — кістки; 8 — вогняні предмети; III — суглинок.

для реконструкції трипільських площадок. Чим же пояснюється оригінальна стратиграфія описаних вище будівельних залишків?

Очевидно, шари обпаленої глини походять від перекриття верхніх поверхів будинків, зруйнованих пожежею. Відбитки розколотого дерева на глині та їх напрям поперек житла вказують на те, що основою перекриття були дерев'яні настили, які спиралися на довгі стіни будівлі. Оскільки наявні два

ширина останнього (20 — 25 см), удвоє більша, ніж зафіксована на деталях верхніх настилів.

На землі під нижніми пластами виявлено розбиті посудини, зернотерки, кремені та залишки вогнищевих черенів. Характерно, що шари глини горбкуваті у тих місцях, де вони перекривають скупчення знахідок (рис. 1). Кераміка, знайдена на площадках, часто має сліди повторного випалу, при цьому деякі фрагменти, а іноді цілі горщики, були спечені з пластами обпаленої глини. Так, у раковецькому житлі № 3-а один з горщиків прикипів до верхнього шару глини, сильно ошлакованого у цьому місці, а на другій ділянці нижнього шару, оплавленого з того боку, де є відбитки дерева, знизу приварилися уламки роздавленої посудини. Треба додати, що в обох випадках сліди дерева добре пасують до загальної картини деталей дерев'яного настилу, паралельних вузьким сторонам площадки (рис. 2, 3). Все це змушує відмовитися від припущення про зв'язок ошлакованої глини, а також деформованих розплавлених посудин із зруйнованими печами. На двох сусідніх площадках № 3 і № 3-а було розчищено близько десятка подібних ділянок, ступінь обпалення яких поступово зменшувався у напрямку до периферії.

Перелічені основні особливості залягання жител Раковця та Варварівки-8 не дають підстав інтерпретувати нашарування глини з відбитками дерева як залишки підлог, нібито настелених на землі, хоча раніше таке трактування було вихідним пунктом

глиняних шари, можна вважати, що споруди були двоповерховими з горіщем, де зберігався посуд та інші речі, розчищені зверху площадок.

Те, що житла зруйновані від пожежі, підтверджується рядом фактів: 1) обпаленням глини, яка залишилася від перекриттів, та її нерівномірності; 2) слідами вогню на знаряддях праці, кістках, повторним сплавленням окремих фрагментів глиняного покриття і уламків посуду. Це свідчить про дію вогню після того, як стеля осіла, розтріскалась і завалилась на посуд та інші речі.

Отже, житла, які мали вертикальне планування, зруйновані від пожежі. Ці два моменти, тісно пов'язані між собою, дають ключ до характеристики будівельних залишків кожної споруди.

Нова інтерпретація трипільських площадок допомагає правильно пояснити ряд спостережень під час розкопок. Так, В. В. Хвойко, Е. Р. Штерн, М. Ф. Біляшевський, О. А. Спицин*, М. К. Якимович, а пізніше Т. С. Пассек, В. Думітреску, С. М. Бібіков¹² зазначили наявність знахідок під шарами обпаленої глини, а також сліди вогню на знаряддях праці й посуду (повторне обпалення).

Нещодавно у Молдавії на пізньотрипільських поселеннях Варварівка-15 та Бринзень-Циганка були відкриті площадки, які являли собою залишки стель зруйнованих пожежею будинків¹³.

Вже зараз можна припустити існування будинків вертикальної конструкції не лише на пам'ятках з території Молдавської РСР, а й на поселеннях басейну р. Рось, про що свідчить знахідка глиняної моделі двоповерхового житла трипільського поселення Розсохуватка¹⁴. Розвідувальні роботи, проведені Трипільським загонем під керівництвом М. М. Шмаглія на величезному поселенні поблизу с. Майданецьке Тельманівського району Черкаської області, яке належить до часу переходу від середнього до пізнього Трипілья, дають можливість припускати, що й тут були двоповерхові житла. Природно, це відповідає монументальному характеру пам'ятки¹⁵ (рис. 4).

Не можна виключати існування подібних будівель на інших трипільських поселеннях у нашій країні, а також на сусідніх територіях¹⁶. Поряд з великими багатоповерховими спорудами, про які дає уявлення модель з ене-

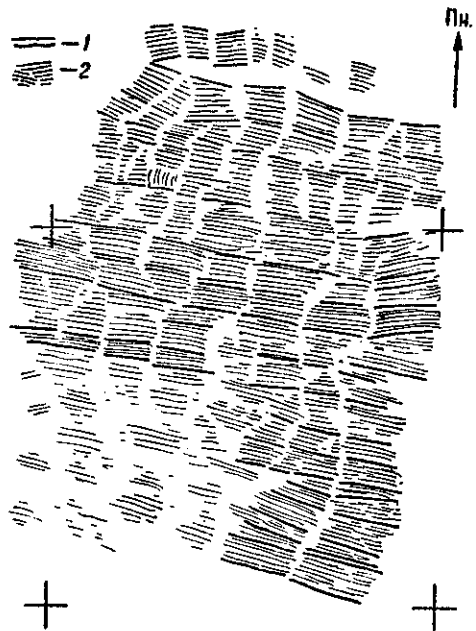

Рис. 2. Раковець. Відбитки дерева. Розкоп П. Площадка № 3-а (нижній пласт):

1 — рівний край відбитка дерева; 2 — текстура деревини.

* Див. вказ. праці цих дослідників.

¹² Отчет археологической комиссии за 1906 г. Раскопки М. К. Якимовича в Киевской губернии; Т. С. Пассек. Звіти про розкопки жител (площадок) № 1, 2, 4, 11.—Трипільська культура, т. I. К., 1940; V. Dîmîtrescu. Вказ. праця; С. М. Бібіков, М. М. Шмаглій. Трипільське поселення у с. Гребені.—Археологія, т. XVI. К., 1964.

¹³ В. И. Маркевич. Итоги работ Молдавской неолитической экспедиции.—Археологические открытия 1970 года. М., 1971.

¹⁴ Археологія УРСР, т. I. К., 1971, кольорова вклейка.

¹⁵ Н. М. Шмаглій, В. П. Дудкин, К. В. Зиньковский. О комплексном изучении трипольских памятников.—Тезисы докладов XV археологической конференции ИА АН УССР. Одесса, 1972.

¹⁶ Bulic Paul. In legatura cu problema locuintelor de suprafata cu platforma din asezarile culturilor Petresti si Cucuteni-Tripolie.—SCIV № 1, t. 18. București, 1967.

слітичного поселення Кесціоареле¹⁷, безумовно, існували півтораповерхові та одноповерхові будинки з горищем. Залишки спаленого переkritтя таких жител, очевидно, будуть мати вигляд одношарової площадки із знахідками на ній та під нею. Матеріали пам'ятки Олександрівка свідчать про те, що принцип вертикального планування будівель з'являється вже у ранньотрипільській архітектурі.

Вивчення залишків жител трипільських поселень Раковець та Варварівка-9 показало, що тут одним з типів будівель були двоповерхові споруди,

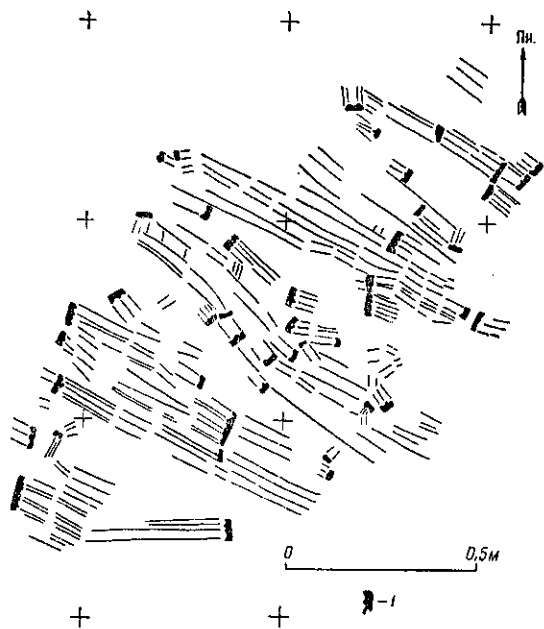

Рис. 3. Раковець. Відбитки дерева. Розкоп I. Площадка № 1а (нижній пласт):
1 — профіль шматка глини з відбитками дерева.

розділені у горизонтальному плані на камери, кожна з яких мала своє господарсько-побутове призначення. Виявилось можливим виділити приміщення для домашніх робіт, для зберігання культових предметів, а також камери-комори.

У подібній диференціації приміщень важко бачити відображення поділу роду на парні сім'ї. Навпаки, кожне житло виступає єдиним господарським цілим. Ця риса, надзвичайно важлива для розуміння суспільного ладу трипільських племен, суперечить поширеній думці про існування в них материнського роду, який поділявся на парні сім'ї, що нібито підтверджувалося під час вивчення площадок на пам'ятках Дніпра і Бугу, насамперед у Коломиїщині та Володимирівці.

Цікавий той факт, що деякі житла в Раковці (площадки № 1, 1-а, 3, 3-а, 15 і 16)

та Варварівці-8 розташовувалися дуже близько одне від одного, причому, можливо, піч у житлах 3 і 3-а була спільною. Таке розташування будинків виділяється із загального планування поселення, де будівлі стоять окремо, і, очевидно, свідчить про тісний зв'язок між деякими родинами, самостійними щодо господарства. Подібне групування будинків відоме і на інших трипільських пам'ятках, починаючи від раннього періоду і закінчуючи першою фазою пізнього Трипілья. Наприклад, у Ленківцях попарно стояли житла 1 та 3, 4, № 5, у Коломиїщині II — житла № 1, 2 та інші, а також у Володимирівці, Хебешесть, Коломиїщині-1, Майданецькому¹⁸.

З одного боку, житла як господарсько-побутові комплекси свідчать про економічну самостійність мешканців — очевидно, близьких родичів, що склали сім'ю. З другого боку, близьке сусідство деяких будинків аж до поєднання їх один з одним вказує як на родинні, так і економічні зв'язки між

Звертаючись до матеріалів трипільських пам'яток Румунії, І. Паул вважає, що площадки — це залишки настилів, підвищених над землею житлових споруд. Реконструкція запропонована дослідником, містить спірні моменти, але побудована вона на правильній основі, старанно обгрунтованому факті вертикального планування трипільських жител, залишки яких відомі під назвою площадки.

¹⁷ H. Dumitrescu. Un modele de sanctuaire decouvert dans la station eneolitique de Cascioarele. — Dacia, nouvelle, serie, XII. Bucuresti, 1968.

¹⁸ К. К. Черниш. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. К., 1959, стор. 9, рис. 3; Т. С. Пассек. Периодизация..., стор. 56—57 рис. 21, 36, 41, 70; V. Dumitrescu. Вказ. праця, стор. 41.

сім'ями. Можна припускати спільну власність на худобу і землю, що належала кожній сім'ї як окремій господарській одиниці на поселенні. Взаємодопомога між такими родинами могла виявлятися, наприклад, у спорудженні будинку, що потребувало великих зусиль, пов'язаних, насамперед, із заготівлею дерев'яних конструкцій. У кожній парі раковецьких жител було спільне місце для зберігання вотивних предметів.

Рис. 4. Майданецьке. Площадка Д. Залягання роздавленого посуду на нижньому шарі обпаленої глини.

На основі тісної родинної, економічної та культової спільності окремих сімейних колективів можна припускати існування патронімії у трипільських племен. Підтверджується цей висновок етнографічними паралелями: так, у патронімічних поселеннях Кавказу будинки кожного кварталу, де жила патронімія, утворювали єдиний архітектурний комплекс, пристосований до потреб оборони¹⁹. Остання обставина важлива тим, що вже саме по собі будівництво двоповерхових жител, на думку етнографів, пов'язане з цілями фортифікації, адже у такій будівлі можна тримати худобу та зберігати усе майно під час нападу²⁰. Про заходи на випадок раптового наскоку свідчить розташування трипільських поселень у природно укріплених місцях, а також наявність ровів на ряді пам'яток (Кукутень, Хебешешть, Поливанів Яр, Сороки-Озеро, Жванець та ін.).

Беручи до уваги розвинутий характер житлобудівництва, простежений на матеріалах Раковця та Варварівки-8, Майданецького й інших пам'яток, де характерним є складне вертикальне і горизонтальне планування жител, а також досить високий рівень будівельної техніки, можна з певністю припускати значне зростання добробуту у трипільських племен.

Слід зазначити, що для осілих землеробських культур Старого та Нового світу процес розкладу первісного ладу і становлення ранньокласового суспільства супроводжувався розвитком глинобитної архітектури²¹.

¹⁹ М. О. Коєвєн. Семейная община и патронимия. М., 1963.

²⁰ Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. М., 1968.

²¹ В. М. Массон. Средняя Азия и Древний Восток. М.—Л., 1964; його ж. От возникновения земледелия до сложения раннеклассового общества. Доклады и сообщения археологов СССР.—VII Международный конгресс доисториков и протоисториков М.,

Цікаво, що ми дійшли такого самого висновку про існування патронімії та процесу розкладу первіснообщинного ладу у трипільських племен, який уперше був зроблений С. М. Бібіковим на підставі багатопланового аналізу економіки Трипілля²². Але, на відміну від його досліджень, наші припущення ґрунтуються на нових даних з трипільської архітектури, оскільки вони є більш надійним показником соціально-економічного стану трипільського суспільства, ніж ті матеріали житлобудування, до яких звертається С. М. Бібіков.

У даній статті увага приділена лише одному з основних питань у вивченні трипільської архітектури — фактові існування будинків з вертикальним та горизонтальним плануванням, а також запропоноване пояснення цього цікавого явища. Зокрема, спеціального дослідження заслуговують залишки стін, печей тощо.

Вже зараз можна припускати, що стіни трипільських будинків були глинобитними, оскільки немає свідчень про їх зрубну чи стовпову конструкцію, бо у першому випадку залишалося б вугілля від нижнього вінця зрубу, а в другому — ями від стовпів із залишками згорілого дерева по периметру будівлі (останні трапляються при розкопках площадок, але лише по лініях простінків). Водночас саме глинобитні стіни, подібні до чамурних*, які можна й зараз побачити у деяких селах України, розмиваються дощенту через 15—20 років після того, як зруйнується стріха покинутої будівлі. Наше припущення, висунуте кілька років тому, знайшло підтвердження 1972 р. у результаті розкопок ранньотрипільського поселення Олександрівка та пам'ятки епохи розвинутого — початку пізнього Трипілля в с. Майданецьке, де були виявлені вперше розмиви капітальних глинобитних стін по периметрах будівель.

У майбутньому стає необхідною нова інтерпретація архітектурних залишків, розкопаних на численних трипільських поселеннях з метою уточнення горизонтального та вертикального планування жител.

У статті не ставиться завдання з'ясувати причини пожеж, від яких загинули житла, але, здається, відповідь на це питання слід шукати в релігійних уявленнях. Широкі масштаби та характер їх свідчать про те, що тут відбувалося штучне знищення будівель. Щоб досягти такого сильного обпалення глинобитних конструкцій, яке спостерігається у трипільських будинках, необхідне було додаткове паливо. Очевидно, приміщення заповнювалися дровами таким чином, що стеля поступово осідала вниз, зберігаючи форму чотирикутної площадки.

Знахідки перепалених людських кісток на трипільських площадках, відомі з розкопок В. В. Хвойка та інших дослідників²³, переконують у тому, що житла з останками померлих спалювалися. Такому припущенню не суперечить наявність поховань у будинках чи біля них (незалежно від способу поховання) на трипільських поселеннях та пам'ятках інших культур епохи енеоліту. Наведені факти, як і наші спостереження, підтверджують

1966; Х. А. К и н к. Восточное Средиземноморье в древнейшую эпоху. М., 1970; Индейцы Америки. — Труды Института этнографии, т. XVI. М., 1958.

²² С. Н. Б и б и к о в. О ранних формах ремесленного производства. Домашние промыслы и ремесло. — Тезисы расширенного заседания сектора Средней Азии и Кавказа. Л., 1970.

* Чамуром на півдні Одеської області називають суміш суглинку з соломою та водою.

²³ В. В. Х в о й к о. Раскопки в 1901 г. в области трипольской культуры... стор. 779, 783 та ін.; й о г о ж. Раскопки площадок в с. Крутобородинцах Летического уезда, Подольской губернии и вблизи с. Веремья Киевского уезда и губ. — Труды Московского археологического общества, т. 22, вып. 2. М., 1909, стор. 284, 288, 293, 295; В. П. К р а в е ц. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье. — КСИА, вып. 4, 1955; Н. D u m i t r e s c u. Decouvertes concernant un rite funeraire magique dans l'aire de la ceramique peinte du type Cucuteni—Tripolie.—Dacia, nouvelle serie I. Bucuresti, 1957; Deux nouvelles tombes cucuteniennes a rite magique decouvertes a Traian.—Dacia, nouvelles serie, II. Bucuresti, 1958; Т. Г. М о в ш а. Трипільське поселення в с. Цвіклівці — Археологія, т. XVI. К., 1964.

гіпотезу С. М. Бібікова про зв'язок моделей трипільських жител з культом померлих предків²⁴.

Можна, однак, припустити, що штучне спалення жител не було пов'язане з поховальним культом, хоч для пояснення цього явища іншим релігійним обрядом археологічних даних немає. Доцільно спробувати відшукати реальні мотиви, що примушували мешканців залишати свої будинки. Спочатку слід відповісти на питання, закладали мешканці свої житла на поселенні одночасно чи поступово. Зараз добре відомо, що трипільські поселення були укріпленими (розташовувалися у важкодоступних місцях, мали захисні споруди — рови, вали). Будівлі розміщувалися по колу чи овалу, таке планування жител дістає найбільшого розвитку на поселеннях доби середнього та початку пізнього Трипілья. Великі поселення цих часів будувалися, очевидно, за єдиним планом; якщо від пожежі руйнувався один чи кілька будинків, порушувалась уся система укріплення.

Таким чином, штучне спалення будинків, залишки яких відомі на трипільських пам'ятках у вигляді площадок, відбувалося, очевидно, на тому чи іншому поселенні одночасно. У цьому випадку навряд чи спалення жител, залишених їх мешканцями, пов'язувалось з поховальним ритуалом, у звичайному його розумінні.

Можливо, поселення кидали внаслідок виснаження ґрунту, придатного для землеробства. Це супроводжувалося обрядом спалення жител з останками померлих предків, які зберігалися у будівлях. Не виключено, що ця риса характерна лише для локальних або хронологічних варіантів культури (проте на інших пам'ятках кістки могли не зберегтися внаслідок високої температури під час пожежі).

Варто зауважити, що трупопокладення на ранньому та середньому етапах розвитку трипільської культури поодинокі²⁵. І лише пізні Трипілья дає ряд могильників з трупопокладенням (Усатове, Вихватинці²⁶) і некрополі з обрядом трупоспалення (софіївський тип)²⁷. Останній, можливо, і виникає деякою мірою під впливом традицій трипільських племен²⁸. Очевидно, не випадково поява некрополів, віддалених від поселень, супроводжується деградацією площадок наприкінці існування трипільської культури. У цей час поступово зникають великі поселення, зменшуються розміри наземних будівель, напівземлянкові житла трапляються частіше, ніж на пам'ятках попередніх етапів²⁹. Таким чином, генезис площадок як характерна риса Трипілья, очевидно, тісно пов'язаний з тими змінами, що відбувалися в етнокультурному середовищі трипільської землеробської цивілізації.

Оскільки метою статті була постановка проблеми трипільської архітектури у світлі нових даних, в ній показано перспективи досліджень у цій галузі і запропоновано ряд робочих гіпотез, що ґрунтуються на матеріалах трипільського житлобудування. Далше його вивчення, безперечно, розкриває нові сторінки життя трипільських племен.

²⁴ С. Н. Биби́ков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская. — МИА, № 38. М., —Л., 1959, стор. 202—204.

²⁵ Т. Г. Мовша. К вопросу о трипольских погребениях с обрядом трупоположения. — Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и РНР. Кишинев, 1960.

²⁶ Е. Ф. Патокова. Обряд погребений усатовских курганных могильников. — ЗРАО, т. II. Одесса, 1967; і і ж. Раскопки Усатовского бескурганного могильника — Археологические открытия 1969 года. М., 1970; Т. С. Пассек. Раннеземледельческие трипольские племена Поднестровья. — МИА, № 84. М., 1961.

²⁷ Ю. М. Захарук. Софіївський тілопальний могильник. — АП, т. IV. К., 1952; В. Н. Даниленко та М. Л. Макаревич. Червонохутірський могильник мідного віку з тілоспаленням. — АП, т. VI. К., 1956.

²⁸ Ю. М. Захарук. До питання про обряд поховання населення трипільської культури в Середньому Подністров'ї. — Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР, т. I. К., 1953.

²⁹ Ю. Кричевський. Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок. — Трипільська культура, т. I, К., 1940.

К. В. ЗИньковский

К проблеме трипольского домостроительства

Резюме

В статье рассматривается проблема домостроительства трипольской культуры, в частности вопросы, связанные с интерпретацией остатков наземных жилищ. Изучая материалы раскопок, автор пришел к выводу о том, что трактовка залеганий обожженной глины (площадок) как устроенных на земле полов домов не представляется правомерной. Полевые исследования целого ряда памятников разных хронологических этапов и из разных районов распространения трипольской культуры показали, что площадки — это остатки сгоревших построек, имевших вертикальную планировку (чердаки, вторые этажи). Эпохи моделей трипольских жилищ целиком подтверждают эти предположения. Сопоставление новых данных с материалами раскопок прежних лет свидетельствуют о том, что традиция вертикальной планировки дома характерна для трипольской архитектуры в целом.

Внутренняя планировка трипольских жилищ и их расположение на поселениях характерны для патриархальных селений по этнографическим данным. Это заключение автора служит еще одним подтверждением известной гипотезы С. Н. Бибикова о патриархальном укладе у трипольских племен. О высоком уровне развития их социально-экономической организации свидетельствует ряд важнейших особенностей архитектуры.

Огромные масштабы и характер гибели трипольских жилищ убеждают в преднамеренном, ритуальном сожжении домов. Возможно, практически это обуславливалось уходом жителей из поселения вследствие истощения земельных угодий.

Н. О. ЛЕЙПУНСКА

Принцип пропорциональности в античных керамичних виробах

Твори ремесла і мистецтва стародавніх греків, втілюючи у собі певні естетичні уявлення та ідеали, вражають своєю красою. Безперечно, в основі їх гармонійності лежить не лише естетичний рівень сприйняття зовнішнього світу, а й знайомство з певними законами геометрії, що знайшло найяскравіше відображення у старогрецькій архітектурі. Рівень математичних знань стародавніх греків диктувався практичною необхідністю і ґрунтувався на матеріалістичному підході до різноманітних явищ життя та на великій спостережливості. Досконале, хоч і не завжди свідоме застосування суворих геометричних законів, з одного боку, і пізнання законів художнього сприйняття, з другого, привело до того, що у більшій частині їх творів знайшли прояв ті чи інші закони пропорціональності. Тому численні категорії пам'яток матеріальної культури стародавнього світу становлять значний інтерес для дослідження саме у цьому плані¹.

Ще в епоху середньовіччя, коли дуже поширилося захоплення античністю, було відкрито багато особливостей цієї високої культури, зокрема досягнення стародавньої математики, серед яких важливе місце посідають закони пропорціональності. Один з них — закон золотого поділу («боже-ственне», золоте число, золотий переріз тощо) бере свій початок від філосо-

¹ З. Мессель. Пропорции в античности и средние века. М., 1936; М. Гика. Эстетика пропорции в природе и искусстве. М., 1936, та ін.

Вивчення законів пропорціональності у багатьох, часто несподіваних на перший погляд галузях — ботаніці, зоології, анатомії тощо мало часто схоластичний характер. Явища пропорціональності абсолютизувались у непорушний і незмінний у часі й просторі загальний закон. За основу стародавніх пропорцій брали різні поділи кола, прямокутника і т. д. Нерідко такий суто математичний підхід призводив до абстрактних розрахунків і необґрунтованих висновків.